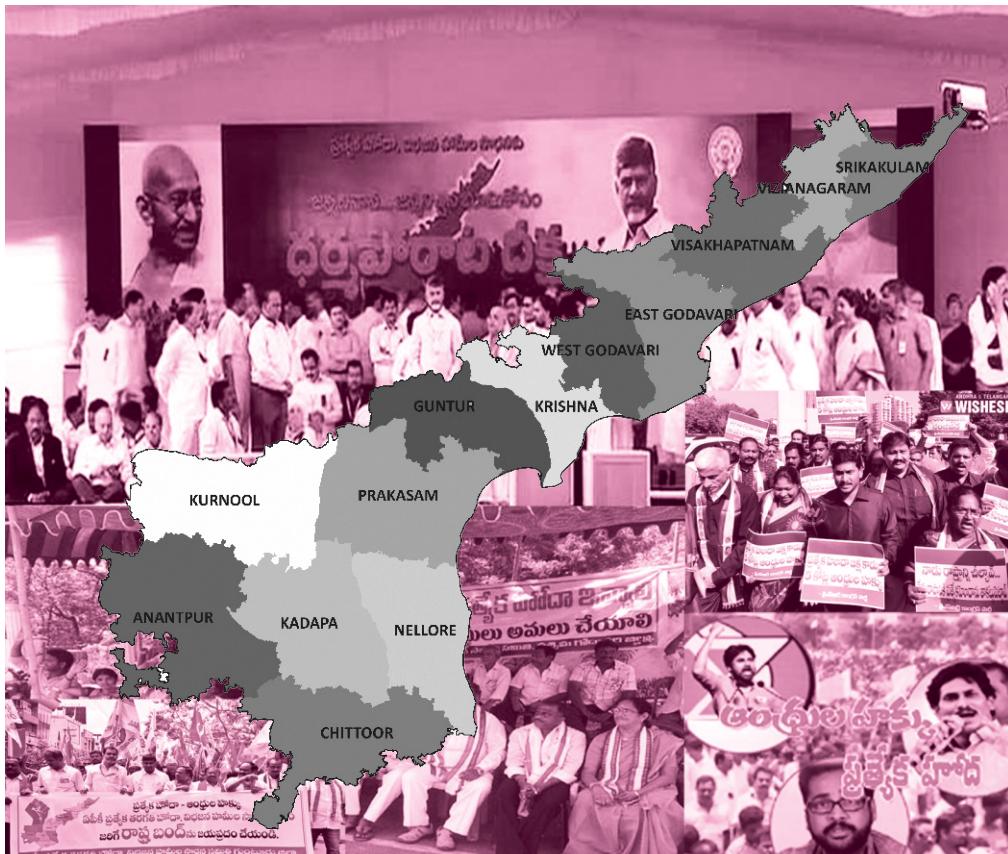

ప్రత్యేక హాదా దిమాండు

పొతుబద్ధమైనదేనా?

కొంతకాలంగా ఆంధ్రప్రదీప్ రాజకీయ రంగస్థలంపైన ప్రత్యేక హాదు ఇతివృత్తంతో నాటక ప్రదర్శనలు పోటాపోటిగా నడుస్తున్నాయి. రాష్ట్రంలోని మూడు ప్రధాన రాజకీయ శిఖిరాలవారూ రేపటి ఎన్నికల్లో అధికారం చేజిక్కించుకోవడం కోసం ఎవరి శక్తానుసారం వారు ఈ ప్రదర్శనలను రక్తి కట్టించే ప్రయత్నాలు చేస్తున్నారు. రాష్ట్రం విడిపోయే చివరి క్షణంలో సమైక్య ఉద్యమం నడిపిన తీరులోనే మరోసారి ప్రజల భావోద్యగాలను రెచ్చగొడుతున్నారు.

ప్రజలకు తమ భోగోళిక ప్రాంతం మీద సహజంగా ఉండే అనురక్తినీ, తమ ప్రాంత అభివృద్ధి పట్ల వారికి ఉండే అకాంక్షనూ, కొత్త రాష్ట్రంలో తగిన వసతులు ఏర్పాటు చేసుకోవాల్సిన అవసరాన్ని - ఎన్నికలలో తురుపుముక్కలుగా వాడుకొనే అనైతిక విధానానికి ఈ రాజకీయ పార్టీలు పాల్పడుతున్నాయి. ప్రగతిశేల శక్తులు కూడా ఇందులో భాగం కావడం ఇంకా విషాదం. అంధ్రప్రదేశ్ ప్రజల అన్ని సమస్యలకు ‘ప్రత్యేక హోదా’నే పరిష్కారమనే దిశలో రాజకీయ సంవాదం నడుస్తున్న సందర్భంలో దానిలోని నిజానిజాలు తెలుసుకోవాల్సిన అవసరం ఉంది. ‘ప్రత్యేక హోదా’ విషయంలో మానవ హక్కుల వేదిక వైఫారి ఏమిటో చెప్పే ముందు ఆసలా హోదా ఎలా ఇస్తారో, ఎవరికి ఇస్తారో, ఇప్పుడు హోదా తప్ప వేరే ఏదీ వద్దు అంటున్న పార్టీలు ప్రత్యేక హోదా సాధించే విషయంలో ఎంత చిత్తపుద్ధతో వ్యవహరించాయో కొంచెం వివరంగా తెలుసుకొండాం. భావేద్యగాలు పక్కనపెట్టి పోరులుగా మనం సమగ్ర దృష్టితో ఆలోచించడం చాలా అవసరం.

‘ప్రత్యేక హోదా’ ఎవరికి ఇస్తారు ?

‘ప్రత్యేక హోదా’గా మన రాష్ట్రంలో నేడు ప్రాచుర్యం పొందిన ఈ పదాన్ని అధికారిక పత్రాల్లో ‘ప్రత్యేక తరగతి రాష్ట్రాలు’ (Special Category States) అంటారు. ‘ప్రత్యేక తరగతి’ అనేది ప్రధానంగా కేంద్రం నుంచి రాష్ట్రాలకు లభించే పన్నులలో వాటాకూ, నిధుల పంపిణీకి సంబంధించిన విషయం. స్వాతంత్యం వచ్చిన తొలినాళ్ళలో పన్నులలో వాటాను జనాభా ప్రాతిపదికన పంచేవారు. నిధులనేమో ఆయా రాష్ట్రాలు ప్రతిపాదించిన ప్రాజెక్టుల ప్రాధాన్యతను బట్టి లేదా కేంద్ర ప్రభుత్వం అమలు చేస్తున్న పథకాలను బట్టి పంచేవారు. ఈ పంపకానికి ఎటువంటి సూత్రబద్ధ విధానం ఉండేది కాదు. అందువల్ల నిధుల కేటాయింపులో వివక్ష ఉండేది. చారిత్రక కారణాల వలన గానీ, సైస్రిక స్వరూపం వలన గానీ వెనుకబడిన రాష్ట్రాలు తక్కువ నిధులు పొందడం, సాపేక్షంగా అభివృద్ధి చెందిన రాష్ట్రాలు ఎక్కువ కేటాయింపులు పొందడం జరిగేది. మొదటి మూడు పంచవర్ష ప్రణాళికల వరకు ఇదే కొనసాగింది. ఈ అసమ పంపిణీకి వ్యతిరేకంగా జాతీయ అభివృద్ధి మండలిలో (National Development Council) ఆయా రాష్ట్రాల నుండి నిరసనలు రావడంతో పాటు అభివృద్ధిలో ప్రాంతియ సమతల్యం పాటించాలన్న డిమాండు రాశాగింది. ఈ నేవధ్యంలో పుట్టిందే రాష్ట్రాలకు ‘ప్రత్యేక తరగతి’ (Special Category) గుర్తింపు.

వనరులూ లేక, వనరులను సమకూర్చుకునే స్థోమతా లేక అభివృద్ధికి అమదదూరాన ఉండిపోయిన అస్సాం, జమ్ముకశ్మీర్, నాగాలాండ్ రాష్ట్రాలను తొలిసారి ‘ప్రత్యేక తరగతి’ రాష్ట్రాలుగా నాలుగవ ప్రణాళికా సంఘం 1969లో ప్రకటించింది. ఐదవ ఆర్థిక సంఘం దానికి అనుగుణానే పన్నులలో వారి వాటానూ, నిధులనూ పంచింది. ఆ తరువాత హిమాచల్ ప్రదేశ్ 1971లో, మణిపుర్, మేఘాలయ, త్రిపుర రాష్ట్రాలు 1972లో, సికింద్రాలు 1975లో, అరుణాచల్ ప్రదేశ్, మిజోరాం రాష్ట్రాలు 1987లో, ఉత్తరాఖండ్ 2001లో ‘ప్రత్యేక తరగతి రాష్ట్రాలు’గా గుర్తింపు పొందాయి. ఈ రాష్ట్రాలన్నీ పర్వత ప్రాంతాలలో ఉన్నవే. వీటిలోని ఈశాన్య రాష్ట్రాలు దీర్ఘకాలంగా ఆర్థికలేఖని అనుభవిస్తున్న ప్రాంతాలు. వారు తమను తాము భారత భూభాగానికి అవల ఉండిపోయిన వారిగా భావించుకునే స్థితి ఈనాచి కాదు. భోగోళిక ప్రతికూలతలకూ, ఆర్థిక అసమానతలకూ, చారిత్రక అన్యాయాలకూ, పాలనా నిర్ద్రక్యాలకూ బలిపశువులయిన రాష్ట్రాలు ఇవి.

ఏదైనా ఒక రాష్ట్రానికి ‘ప్రత్యేక తరగతి’ ఇవ్వాలా వద్ద అని నిర్ణయించేది జాతీయ అభివృద్ధి మండలి. ఇది ప్రణాళికా సంఘానికి దిశానిర్దేశం చెయ్యడానికి, ప్రణాళికలను సమీక్షించడానికి 1952లో ఏర్పడిన సంస్థ. ఈ మండలికి ప్రధాన మంత్రి అధ్యక్షులు. ప్రణాళికా సంఘ సభ్యులు, కేంద్ర క్యాబినెట్ మంత్రులు, రాష్ట్రాల ముఖ్యమంత్రులు, కేంద్రపాలిత ప్రాంతాల ముఖ్యమంత్రులు లేదా వాటి పాలనాధికారులు ఇందులో సభ్యులు. జాతీయ అభివృద్ధి మండలి నిర్ణయం మేరకు ఏదైనా ఒక రాష్ట్రానికి ప్రత్యేక హోదా ఇవ్వాలంటే ఈ కింది ప్రతికూలతలు ఆ రాష్ట్రాభివృద్ధిని ఆటంకపరచి ఉండాలని ప్రణాళికా సంఘం పేర్కొంది. వాటినే అది ‘ప్రత్యేక తరగతి’కి గేటురాయిగా పెట్టుకుంది.

1. దుర్దమమైన పర్వత ప్రాంతం కలిగి ఉండటం.
2. అల్ప జనసాంద్రత/గణనీయ సంఖ్యలో అదివాసీ జనాభా/అల్ప జనసాంద్రతతో పాటు చెప్పుకోదగ్గ సంఖ్యలో అదివాసీ జనాభా ఉండటం.

3. దేశ సరిహద్దుల వెంబడి విస్తరించి, వ్యాపోత్తక (Strategic) ప్రాధాన్యత కలిగి ఉండటం.
4. ఆర్థికంగా, మౌలిక సదుపాయాల పరంగా వెనుకబాటుతనం ఉండటం.
5. వినియోగానికి అలవికాని స్థితిలో ఆర్థిక వనరులు ఉండటం (Non-viable nature of State finances).

ఈ లక్షణాలన్నీ కలిగి ఉన్న 11 రాష్ట్రాలను మాత్రమే ప్రణాళికా సంఘం ‘ప్రత్యేక తరగతి’లో చేర్చింది. దానివల్ల కేంద్రం నుంచి రాష్ట్రాలకు లభించే పన్ను ఆదాయంలో వారికి 30 శాతం వాటా లభిస్తుంది. కేంద్రం సమకూర్చే నిధులలో కూడా ఈ రాష్ట్రాలకు అధిక ప్రాధాన్యం ఉంటుంది. ఈ రెండూ కాక ఆయా రాష్ట్రాలలో ఏద్దాటు చేసే పరిశ్రమలకు పన్నులలో, సుంకాలలో రాయితీలు ఇస్తారు. కార్బోరేట్ పన్నులలో కూడా రాయితీలు ఇస్తారు.

2015 లో వచ్చిన మార్పులు

అయితే 2015 నుంచి అంతా మారిపోయింది. అప్పటివరకు పన్నులలో వాటా పంపిణీ ప్రధానంగా ‘ప్రత్యేక తరగతి’ ఉన్న రాష్ట్రాలు, ఆ జాచితాలో లేని రాష్ట్రాలు అనే ప్రాతిపదికన జరిగింది. 2015 నుంచి 14వ ఆర్థిక సంఘుం సిఫార్సులు అమలులోకి వచ్చాయి. అది కేంద్రానికి వచ్చే పన్ను ఆదాయంలో రాష్ట్రాల వాటాను 32 నుంచి 42 శాతానికి పెంచింది. ఆ వాటా పంపిణీకి సంబంధించి అది కొన్ని కొత్త ప్రమాణాలను పెట్టుకుంది. అవి - ఆయా రాష్ట్రాల 1971 నాటి జనాభా, 1971–2011 ల మధ్య పెరిగిన జనసంఖ్య, రాష్ట్రాల మధ్యనుస్య ఆర్థిక వ్యత్యాసాలు, రాష్ట్రాల విస్తీర్ణం, రాష్ట్రంలోని అటవీ ప్రాంత విస్తీర్ణం. వీటిని మాత్రమే పరిగణనలోకి తీసుకుని అది రాష్ట్రాలకు పన్ను రాబడిలో వాటా నిర్దయిస్తుంది. ఇందులో ‘ప్రత్యేక తరగతి’ ఉన్న రాష్ట్రాలూ, లేని రాష్ట్రాలు అనే తేడా పాటించడం లేదని కూడా 14 వ ఆర్థిక సంఘుం స్పష్టం చేసింది. పన్నులలో వాటా పెంచిన కారణాన కేంద్రం నుంచి రాష్ట్రాలకు వచ్చే నిధులను కూడా భారీగా తగ్గించింది. అయినప్పటికీ ‘ప్రత్యేక తరగతి’లోని రాష్ట్రాలకు వచ్చే నిధులు అంతకు ముందు కంటే పెరిగాయే గానీ తగ్గలేదనేది వేరే విషయం.

కొనసారువు ఏమిటంటే ‘ప్రత్యేక తరగతి’కి గానీ, ఆ గుర్తింపు ఇచ్చే ‘జాతీయ అభివృద్ధి మండలి’కి గానీ రాజ్యంగ బద్ధత, చట్టబద్ధత లేవు. ‘ప్రత్యేక తరగతి’లో ఉన్న రాష్ట్రాలకు పన్నులలో అదనంగా వాటానూ, అధిక నిధులనూ కేటాయించే ‘ఆర్థిక సంఘుం’ మాత్రమే రాజ్యంగబద్ధమైనది. ఇప్పుడు 14వ ఆర్థిక సంఘుం ‘ప్రత్యేక తరగతి’ రాష్ట్రాలూ, ఆ గుర్తింపు పొందని రాష్ట్రాలూ అన్న భేదం పాటించకుండానే పంపకాలు చేసింది కాబట్టి ‘ప్రత్యేక తరగతి’ జాచితాలో ఉన్న రాష్ట్రాలకు ప్రస్తుతానికి, అంటే 2020 వరకు పన్నులలో, సుంకాలలో రాయితీలు మాత్రమే కొనసాగుతాయి. ఇదీ ‘ప్రత్యేక తరగతి’ ప్రస్తుత స్థితి.

మొదట్టించే దొంగ నాటకాలే

ఆంధ్రప్రదేశ్ పునర్విభజన చట్టం అమలులోకి వచ్చినప్పటి నుంచి జరిగిన పరిణామాలను గమనిస్తే ప్రస్తుతం ఆంధ్రప్రదేశ్లో ‘ప్రత్యేక హోదా’ కోసం ధర్మ పోరాట దీక్షలు, వంచన వ్యతిరేక దీక్షలు, నిరసనలు చేస్తున్న ఏ ఒక్క పార్టీకి చిత్తపుద్ది లేదనడానికి ఎన్నో ఆధారాలు లభిస్తాయి.

ఈ చట్టం 2.6.2014న అమలులోకి వచ్చింది. పునర్విభజన చట్టంలో ‘ప్రత్యేక తరగతి’ ప్రస్తావన లేదనేది అందరికి తెలిసిన విషయమే. ఎందుకంటే అది ఆ బిల్లుపై పార్శవమెంటులో చర్చ జరుగుతున్న సందర్భంగా అప్పటి ప్రధాని మన్సోహన్ సింగ్ ఇచ్చిన హమీ కనుక ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గురించి అందులో సహజంగానే లేదు. అయితే ఆ తర్వాతైనా చట్టంలో చేర్చమని తెలుగుదేశం గానీ, వై.ఎస్.ఆర్.సి.పి గానీ, ఆనాడు రాజ్యసభలో హమీ ఇచ్చిన కాంగ్రెస్ పార్టీ గానీ, ప్రత్యేక తరగతి ఎదేళ్ళు ఇస్తే సరిపోదు వదేళ్ళు కావాలి అన్న బీచెపీ గానీ ఎందుకు పట్టబట్టలేదు? పట్టబట్టి చట్టంలో సవరణ చేయిస్తే బహుశా ఆర్థిక సంఘుం ఈ డిమాండును పరిగణనలోకి తీసుకొనేదేమో? తదనుగుణంగా పంపకాలు జరిపేదేమో?

పోనీ చట్టసపరణ కష్టమని అనుకున్నాయనుకుండాం. గతంలో ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపు పొందిన రాష్ట్రాలలగే ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రానికి కూడా ఆ గుర్తింపు సాధించుకుండామని ఈ పార్టీలన్నీ అనుకొని ఉంటే జాతీయ అభివృద్ధి మండలిని

సమావేశపరచమని డిమాండు చేసి ఉండాల్సింది కదా! ఇప్పుడు పోటూపోటీగా ధర్మాలు చేస్తున్న తెలుగుదేశం గానీ, వై.ఎన్.ఆర్.సి.పి గానీ గత నాలుగేళ్ళలో ఈ డిమాండును లేవెనెత్తడానికి, చర్చించడానికి ‘జాతీయ అభివృద్ధి మండలి’ని సమావేశపరచమని ఎన్నడూ కోరలేదు. అందుకోసం ధర్మాలు, రాజీనామాలు చెయ్యలేదు. ‘ప్రత్యేక హోదా’ హామీ ఇచ్చిన కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వమూ జాతీయ అభివృద్ధి మండలిని సమావేశపరచమని కోరలేదు. ఒక రాష్ట్రానికి ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపు ఎలా ఇస్తారో కాంగ్రెస్ పార్టీకి తెలియదనుకోవాలా? కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వమే కదా ‘ప్రత్యేక తరగతి’ జాబితాలో ఉన్న మెజారిటీ రాష్ట్రాలకు ఆ గుర్తింపును ప్రసాదించింది.

ఈక విభజన సమయంలో ప్రధాన ప్రతిపక్షంగా ఉండి రాష్ట్రానికి పదేళ్ళ పాటు ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపు ఇవ్వాలని కోరిన బీజేపీ ఆనాడు గానీ, ఆ తరువాత అధికారంలోకి వచ్చి గానీ చేసింది ఏమీ లేదు. ఏమీ చెయ్యకపోవడమే కాక, ఏ రాష్ట్రమైనా ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపు పొందటానే అసాధ్యం చేసిందని చెప్పవచ్చు. బీజేపీ అధికారంలోకి వచ్చిన వెంటనే ప్రణాళికా సంఘాన్ని రద్దు చేసి దాని స్థానంలో ‘నీతి ఆయోగ్’ను ఏర్పరచింది. కానీ ‘నీతి ఆయోగ్’ పరిశీలనాంశాలలో ‘ప్రత్యేక తరగతి’ని చేర్చలేదు. ఆ హోదాను ఇప్పగల జాతీయ అభివృద్ధి మండలి (NDC) ప్రణాళికా సంఘంతో పాటు రద్దుయిందో లేదో స్పష్టత లేదు. ఎందుకంటే ఎన్.డి.సి చివరి సమావేశం 2012లో జిరిగింది. ఆ తరువాత ఇంతవరకు అది ఒక్కసారి కూడా సమావేశం కాలేదు. ప్రస్తుతం ఎన్.డి.సి నిప్పియాత్మక స్థితిలో ఉంది. అంటే ఏమిటి? ‘ప్రత్యేక తరగతి’ ఇప్పగల వ్యవస్థలను మార్చివేసి, లేదా ఉన్నాయో లేదో తెలియని స్థితి కలిగించి ఇప్పుడేమో 14వ ఆర్థిక సంఘమే ‘ప్రత్యేక తరగతి’ని రద్దు చేసిందని బుకాయిస్తోంది. అది వాస్తవం కాదు.

ఆర్థిక సంఘంపై నెపం వేయడం సరికాదు

14వ ఆర్థిక సంఘాన్ని 2013 జనవరిలో నియమించారు. అది 2014 డిసెంబర్లో తన నివేదికను సమర్పించింది. ఈలోగా విభజన చట్టం అమలులోకి వచ్చిన రోజే అంటే 2014 జూన్ 2 నాడే ఆర్థిక సంఘానికి దాని పరిధిలోకి రాగల అంశాలను(టర్న్స్) ఆఫ్ రిఫరెన్స్) చేరుస్తూ ఒక నోటిఫికేషన్ జారి చేసారు. అది జారి చేసింది బీజేపీ ప్రభుత్వమే. కానీ ఆ నోటిఫికేషన్లో ‘ప్రత్యేక తరగతి’ ప్రస్తావనే లేదు. తమ సభ్యులే ప్రధానిని ఒప్పించి సాధించామని చెప్పుకుంటున్న హామీని అధికారంలోకి వచ్చాడ బీజేపీ ప్రభుత్వం ఎలా మరిచిపోయిందో తెలియదు. హామీ ఇచ్చిన కాంగ్రెస్ పార్టీ కూడా 14వ ఆర్థిక సంఘానికి ఇచ్చిన టర్న్స్ ఆఫ్ రిఫరెన్స్ లో ‘ప్రత్యేక తరగతి’ ఇవ్వడాన్ని ఎందుకు పొందుపరచలేదని అడగలేదు. ఆ రెండు పార్టీలకు ఆంధ్రప్రదేశ్ అంత ముఖ్యం కాదనుకున్నా పోటూపోటీగా సీట్లు గెలుచుకున్న తెలుగుదేశం, వై.ఎన్.ఆర్. కాంగ్రెస్ పార్టీలకు కూడా అది అంత ముఖ్య విషయం ఎందుకు కాకుండా పోయాది? వారు ఏ రోజు 14వ ఆర్థిక సంఘం టర్న్స్ ఆఫ్ రిఫరెన్స్లో ‘ప్రత్యేక తరగతి’ అంశం ఎందుకు లేదని అడిగిన పాపాన పోలేదు, చేర్పించే ప్రయత్నమూ చేయలేదు.

అంధ్రప్రదేశ్ విభజన జిరిగిన మూడు నెలలకు (11-13 సెప్టెంబర్ 2014) 14వ ఆర్థిక సంఘం సభ్యులు అంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రినీ, ఇతర మంత్రివర్గ ప్రముఖులనూ కలిశారు. తుది నిర్దిశ్యం తీసుకునే ముందు అన్ని రాష్ట్రాల ప్రతినిధులను కలిసి చర్చించే సంప్రదాయం ఆర్థిక సంఘానికి ఉంది. ముఖ్యమంత్రితో మాత్రమే కాదు అన్ని పార్టీల నాయకులతోనూ చర్చించారు. అప్పుడేవరూ ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపు గురించి అడగలేదు. ఏ రాష్ట్రం ఏం అడిగిందనేది ఆర్థిక సంఘం తన నివేదికలలో పేర్కొంటుంది. ఆ మూడు రోజుల సంప్రదింపుల్లో ‘ప్రత్యేక తరగతి’ ప్రస్తావనే రాలేదనడానికి వారి నివేదికలే సాక్షాం. అందుకే ఆర్థిక సంఘం రాష్ట్ర విభజన సమయంలో ఆంధ్రప్రదేశ్కు అనాటి ప్రధాని ఇచ్చిన ‘ప్రత్యేక తరగతి’ హామీని ధృష్టిలో పెట్టుకోకుండా కేటాయింపులు చేసింది. పైన చెప్పినట్లు పన్నులలో రాష్ట్రాల వాటా 10 శాతానికి పైగా పెంచింది కాబట్టి ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపు ఉన్న రాష్ట్రాలు, లేని రాష్ట్రాలు అనే తేడా పాటించకుండా పంపకాలు చేసింది. అంతే గానీ బీజేపీ చెబుతున్నట్లు ‘ప్రత్యేక తరగతి’ పద్ధతిని ఆర్థిక సంఘం రద్దు చెయ్యలేదు. నిజంగానే ఆర్థిక సంఘం ‘ప్రత్యేక తరగతి’ పద్ధతిని రద్దు చేస్తే 2017లో వచ్చిన జి.ఎన్.టి చట్టంలో ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపు ఉన్న రాష్ట్రాలకు ఆ పేరుతోనే పన్ను రాయితీలు ఎలా కేటాయించింది? ‘ప్రత్యేక తరగతి’ విషయంలో ఆర్థిక సంఘం మీద నెపం మొపడం అనేది బీజేపీ ద్వంద్వ వైఖరికి, చిత్రపుద్ది లేని తనానికి అద్దం పడుతుంది.

ప్రత్యేక తరగతి గుర్తింపు పొందిన రాష్ట్రాలకు లభించే నిధులు

ప్రణాళికా సంఘం రద్దు కాక ముందు రాష్ట్రాలకు కేంద్రం మూడు పద్ధతుల్లో సహాయం చేసేది. ‘సాధారణ సహాయం’ (Normal Central Assistance), ‘ప్రత్యేక సహాయం’ (Special Central Assistance), ‘అదనపు సహాయం’ (Additional Central Assistance). ఈ మూడు రకాల సహాయాలను కలిపి కేంద్ర ప్రణాళికా సహాయం (Central Assistance/Central Plan Assistance) అనేవారు. రాష్ట్రాల పంచవర్గ ప్రణాళికల అమలుకు మంజూరు చేసే నిధులివి. నాలుగోదిగా చెప్పుకోవాలిగా వస్తే రుణ మార్గం ద్వారా రాష్ట్రాలకు అందించే సహాయం.

1. వీటిలో ‘సాధారణ సహాయం’ కింద ‘ప్రత్యేక తరగతి’గా గుర్తింపు పొందిన 11 రాష్ట్రాలు ఉమ్మడిగా 30 శాతాన్ని పొందితే, మిగిలిన రాష్ట్రాలు 70 శాతం పొందేవి. ప్రత్యేక తరగతిలో ఉన్న రాష్ట్రాలు ఈ 30 శాతంలో 90 శాతాన్ని తీర్చునక్కరలేని గ్రాంటులుగా, 10 శాతాన్ని రుణంగా పొందేవి. ఆ తరగతిలో లేని రాష్ట్రాలు 30 శాతాన్ని గ్రాంటులుగా, 70 శాతాన్ని రుణంగా పొందేవి. గాఢిల్ ఫార్ములాతో మొదలై గాఢిల్-ముఖ్యి ఫార్ములాతో దీని కథ 2015లో ముగిసింది. ఎందుకంటే కేంద్రం వసూలు చేసే పన్నుల మొత్తంలో (Central Divisible Pool) రాష్ట్రాల వాటాను 14వ ఆర్థిక సంఘం (Finance Commission) 32 శాతం నుంచి 42 శాతానికి పెంచడంతో ఈ సహాయాన్ని ఏప్రిల్ 2015 నుంచి నిలిపివేశారు.
2. ‘ప్రత్యేక సహాయం’ కేవలం ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపు పొందిన రాష్ట్రాలకే లభించేది. ప్రణాళికా అవసరాలకు, వనరులకు మధ్య అంతరాలను పూడ్చడానికి, ఏ కేంద్ర పథకం కిందకూ రాని రాష్ట్రాల పథకాల కోసమూ ఈ సహాయాన్ని అందించేవారు. ప్రణాళికా సంఘ సిఫార్సుల మేరకు ఈ ప్రత్యేక సహాయం అందేది. ఇది కూడా ఏప్రిల్ 2015 నుంచి రద్దుయ్యంది.
3. ‘అదనపు సహాయం’ విదేశీ ఆర్థిక సంస్థల సహాయంతో రాష్ట్రాలు చేపట్టే ప్రాజెక్టుల కోసం ఇస్తారు. ఇది రెండు రకాలు - ఒకే ఒక్కసారి చేసే సహాయం, అడ్వాన్సు సహాయం. ఒకేసారి ఇచ్చే సాయం రాష్ట్రాలు చేపట్టే ప్రత్యేక పథకాలకూ, ప్రాజెక్టులకూ ఇస్తారు. అడ్వాన్సు సహాయం ‘ప్రత్యేక తరగతి’ రాష్ట్రాలకు మాత్రమే ఇస్తారు. తీవ్రమైన ఆర్థిక సమస్యలతో సతమతమవుతున్న సమయంలో అందించే ఈ నిధులను పదేళ్లలోగా కేంద్రానికి తిరిగి చెల్లించాలి.

రాష్ట్రాలు అమలు చేసే కేంద్ర ప్రాయోజిత పథకాలకు (Centrally Sponsored Schemes) కేంద్రమే సాయం చేస్తుంది. వాటితో పాటు కేంద్రమే స్వయంగా రాష్ట్రాలలో కొన్ని పథకాలను (Central Sector Schemes) నిర్వహిస్తుంది. మొదటి దానికి వివిధ నిప్పుత్తుల్లో కేంద్రమూ, రాష్ట్రాలూ భర్యను పంచకుంటే, రెండో దానిలో కేంద్రమే మొత్తం భర్యను భరిస్తుంది.

ఇక రాష్ట్రంలో అధికారంలో ఉన్న తెలుగుదేశం పొర్చు విషయానికాన్నే అది 14వ ఆర్థిక సంఘంతో సంప్రదింపులు జరిపిన సమయంలో గానీ, నీతి ఆయోగ పరిశీలనాంశాలలో ‘ప్రత్యేక తరగతి’ అంశం లేనపుడు గానీ, జాతీయ అభివృద్ధి మండలి సమావేశాలు ఆగిపోయినపుడు గానీ ప్రత్యేక హోదా కోసం కేంద్ర ప్రభుత్వం మీద ఎప్పుడూ ఒత్తిడి పెట్టకపోగా ‘ప్రత్యేక హోదా’ అంటే తైలుకే అని కూడా బెదిరించింది ఒక దశలో. అంటే ఏ పొర్చు కూడా ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపు సాధించడానికి ఉన్న ఏ ఒక్క అవకాశాన్ని వాడుకోలేదు. ఒత్తిడి పెట్టవలసిన ఏ ఒక్క సందర్భంలోనూ ఒత్తిడి

పెట్టలేదు. ఇప్పుడు మాత్రం ఎన్నికలు సమీపిస్తున్నందున ప్రజలలో భావేద్వగాలు రెచ్చగొట్టి తమ పబ్పం గడుపుకోవాలని చూస్తున్నాయి. ‘ప్రత్యేక హోదా’ పేరుతో ఈ పార్టీలు నేడు చేస్తున్న ఉద్యమాలన్నీ అధికార లాలన లోంచి పుట్టినవే తప్ప మరొకటి కాదు. అందుకే మనమైనా భావేద్వగాలను పక్కనపెట్టి ‘ప్రత్యేక హోదా’ డిమాండ్ హేతుబద్ధమైన డిమాండేనా, న్యాయమైన డిమాండేనా అని ఆలోచిచ్చాం.

ఏపీకి ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపు కోరడం సబబేనా ?

ఆంధ్రప్రదేశ్ అత్యంత వేగంగా అభివృద్ధి చెందుతున్న రాష్ట్రంగా ముఖ్యమంత్రి చంద్రబాబు నాయుడే ప్రకటిస్తున్నారు. ప్రభుత్వ లెక్కల ప్రకారం 2017-18 ఆర్థిక సంవత్సరానికి తలసరి అభివృద్ధి రేటు అంచనా 11.22 శాతం. ఇది దేశ సగటు అభివృద్ధి రేటు 6.6 కంటే చాలా ఎక్కువ. అలాగే ఆంధ్రప్రదేశ్ తలసరి వార్షిక ఆదాయాన్ని ఈ ఆర్థిక సంవత్సరంలో రూ. 1,42,054 గా ప్రకటించారు. గత ఆర్థిక సంవత్సరంలో అది రూ. 1,23,664. ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర బడ్జెట్ కేటాయింపులు గత నాలుగేళ్ళుగా రూ. 1,00,000 కోట్లకు తగ్గలేదు. చాలా రాష్ట్రాల కంటే ఇది పెద్ద బడ్జెట్. అన్ని మానవాభివృద్ధి సూచికలలో ఆంధ్రప్రదేశ్ ను అభివృద్ధి చెందిన రాష్ట్రాలలో ఒకటిగా గుర్తిస్తున్నారు. అంటే అక్షరాస్యతలో గానీ, శిశు జనన మరణాలలో గానీ, స్థ్రీపురుష నిష్పత్తిలో గానీ మనకు మెరుగైన గణాంకాలే వున్నాయి. గణాంకాలు అన్నివేళలా సత్యాలనే ప్రతిబింబిస్తాయని చెప్పలేము కానీ ‘ప్రత్యేక తరగతి’ రాష్ట్రాలుగా గుర్తింపు పొందిన 11 రాష్ట్రాలతోనూ, కొత్తగా ఆ హోదా కోసం అదుగుతున్న పిపోర్, ఒడిశాలతోనూ పోల్చుకుంటే ఆంధ్రప్రదేశ్ అభివృద్ధిలో ఎంతో మెరుగైన స్థితిలో ఉండన్నది వాస్తవం. అయితే ఉత్తరాంధ్ర, రాయలసీమ ప్రాంతాలు దీనికి మినహాయింపు.

పాలకులు అవలంబించిన విధానాల వల్ల గానీ, ప్రకృతి పరమైన పరిమితుల వల్ల గానీ ఎంతో వెనుకబడ్డ రాష్ట్రాలకు మాత్రమే దక్కువులసిన ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపును మన లాంటి రాష్ట్రం కోరుకోవడంలో అర్థం లేదు. అవసరాలకు అనుగుణంగా నిధులను, వనరులను పంచుకోవడంలో; మన కంటే వెనుకబడ్డ వారి అభివృద్ధిని కోరుకోవడంలో ఒక విలువ ఉంది. అది జలవనరుల పంచకమయినా, ఆర్థిక చేయుత అయినా, మరొకటి అయినా ఆ విలువ ప్రాతిపదికగా మన కోర్చులు, విధానాలు రూపొందించుకోవడంలో జౌచిత్యం ఉంటుంది. న్యాయం ఉంటుంది. అభివృద్ధిలో ప్రాంతీయ సమతల్యం ఉండాలన్నది ఒక హేతుబద్ధమైన, ప్రజాస్వామికమైన విలువ.

‘ప్రత్యేక తరగతి’ రాష్ట్రంగా ఒక ప్రాంతాన్ని ఎంపిక చేయడంలో ఎటువంటి అంశాలను పరిగణనలోకి తీసుకుంటారో మొదట్లోనే పేర్కొన్నాము. ఆ గుర్తింపు ఆయా పర్వత ప్రాంత రాష్ట్రాలకు ఇవ్వడానికి నేపథ్యంగా ఉండిన అనేక చారిత్రక, సాంఘిక, ఆర్థిక, పాలనా పరమైన విషయాలనూ కొంత ప్రస్తావించాము. అనేక ప్రతికూలతలు ఉన్న రాష్ట్రాలకు మాత్రమే ఇచ్చే ఆ గుర్తింపును ఇతర రాష్ట్రాలు కూడా అడగటం ప్రారంభిస్తే ఆ నియమానికి ఎసరు వచ్చే ప్రమాదం ఉంది. ఫలితంగా దానికి అర్పమైన రాష్ట్రాలు తీవ్రంగా నష్టపోయి దేశాభివృద్ధిలో సమతల్యం మరింత లోపిస్తుంది. ఇటువంటి డిమాండు చేసే బదులు రాష్ట్రాలకు న్యాయంగా నిధులు రాబట్టుకోవడానికి ఇతర మార్గాలు అన్వేషించడం మంచిది. ఉదాహరణకు పన్నులలో రాష్ట్రాల వాటా 42 శాతం సరిపోదు, దానిని 50 శాతానికి పెంచమని కోరవచ్చ. అందుకు ఇతర రాష్ట్రాల తోడు తీసుకోవచ్చు. నిజానికి ఈ డిమాండు ఎప్పటినుంచో ఉంది. ఇటువంటి డిమాండును రాష్ట్ర ప్రభుత్వం చేపడితే అది ఫెదరల్ విలువలను బలోపేతం చేయడానికి కూడా తోడుతుంది.

ఆ నిధులతో చేపట్టే ప్రాజెక్టులు మేలు చేసేవేనా?

‘ప్రత్యేక తరగతి’ వలన లభిస్తాయనుకుంటున్న నిధులను ఈ పార్టీలు దేనికి వినియోగించబోతున్నాయి? ఈ ప్రశ్న కూడా మనం వేసుకోవాలి. అభివృద్ధి విషయంలో ఈ పార్టీలన్నీ ఒకటే మంత్రాన్ని జపిస్తున్నాయి. వారు నిర్వచిస్తున్న అభివృద్ధి ప్రకృతి వనరులపైన ఆధారపడి బతికే లక్షలాది ప్రజల జీవనాధారాలను నాశనం చేసేది. ఆ అభివృద్ధి ప్రజలకు కల్పించే ఉపాధి అవకాశాల కంటే హరించేవే ఎక్కువ. ఈ నమూనాను అమలు చేసే వాళ్ళ చెబుతున్నట్టుగా పెరిగి సంపద ఒకనాడు కిందికి చేరడం సంగతేమా గానీ ఈ లోపల అట్టుడుగు వర్గాల ప్రజలు మరింత వెలివేతకు గురవుతారు. ప్రకృతి పైన ఆధారపడి బతికే అదివాసులు, మత్తుకారుల వంటి పర్వతాల పైనా, సామాజికంగా బలహీనులయిన దళితులూ, మహిళల పైనా ఈ వేటు ప్రధానంగా పడి అంతరాలు మరింత పెరిగి సమాజం హింసాత్మకంగా తయారపుతుంది.

సామాజిక విధ్వంసమే కాదు, ఈ అభివృద్ధి నమూనా ప్రకృతి విధ్వంసానికి కారణమవుతోంది. ఒక నది, ఒక ప్రాంతం కాలుష్యం బారిన పడటమే కాదు, మానవ మనుగడకు ప్రాకృతిక పునాది అయిన జీవావరణమే ధ్వంసమయ్యే స్థితి దాపురించింది. మనిషి అవసరాలు పెట్టుబడి అవసరాలుగా మారి ఆ పెట్టుబడి కోటానుకోట్ల మూలధనం ఉన్న కార్బోరేట్ పెట్టుబడిగా మారడమే ఈ వినాశనానికి కారణం.

పోలవరం ప్రాజెక్టునే చూడండి. సుమారు 400 గ్రామాలలో 3,68,000 మందిని నిర్మాసితులను చేస్తున్న ప్రాజెక్టు అది. ఇందులో అత్యధిక భాగం ఆదివాసులే. వేల ఎకరాల అడవినీ, దాని మీద ఆధారపడి బతుకుతున్న కోయి, కొండరెడ్డ జీవితాలనూ నిలువునా ముంచుతున్న ఈ విధ్వంసక ప్రాజెక్టు నిర్మాణానికి నిధులు అడగడం ఎంతవరకూ సబబో మనం అలోచించాలి. ఎవరి అభివృద్ధి కోసం ఈ ఆదివాసులు త్యాగం చేయాలి?

అలాంటిదే విశాఖ-చెన్నె పారిత్రామిక కారిదార్. ఇది తొమ్మిది జిల్లాలలో తీరప్రాంతాన్ని, పచ్చని పైరు భూములనూ కాలుష్య పరిశ్రమల పాలుచేసి లక్ష్మలాది మత్స్యకారుల, రైతుల నోట్లో మళ్ళీ కొట్టేది. పోర్టుల కేంద్రంగా పారిత్రామికాభివృద్ధిని కాంక్షిస్తూ ప్రతిపాదిస్తున్న ఈ కారిదార్లో రాసున్న పరిశ్రమలు భూమినీ, నీటినీ, గాలినీ విషపూరితం చేసేవి. ఇక్కడ వచ్చేవన్నీ రసాయనిక, పెట్రో రసాయనిక, ఫార్మా పరిశ్రమలూ ఆగ్రో, ఫుడ్ ప్రాసెసింగ్ పరిశ్రమలూ. దుగరాజపట్టం రేవు చుట్టూ అభివృద్ధి చేయాలనుకుంటున్న ప్రాజెక్టులు దీనికి ఉన్న కారణం.

ఎంతసేపూ ఇవి రాకపోతే అభివృద్ధి సాధ్యం కాదని ప్రజలను నమ్మించే ప్రయత్నం చేస్తున్నారు గానీ, వీటి బదులు రాప్రోన్ని మరే విధంగా అభివృద్ధి చేసుకోవచ్చే అన్వేషించడం లేదు. ఈ పరిశ్రమలన్నీ కార్బోరేట్ అధిపతుల లాభాలకే గానీ సాధారణ ప్రజనీకం మేలు కోసం ఉద్దేశించినవి కావు. వీటి వలన లాభాలేమయినా చేకూరితే అది అధికాదాయ వర్గాల వారికే గానీ, నిరువేద వర్గాలవారికి వచ్చేది ఏమీ ఉండదు. ఇలాంటి వాటిని మనం కోరి తెచ్చుకోవాలా? 'ప్రత్యేక తరగతి' రాకపోతే ఇవే కదా రావంటున్నవి! వీటి కోసం మనం ఉద్యమించాలా? పరిశ్రమలు అనలే వడ్డని కాదు. వ్యవసాయ యోగ్యమైన మన భూములను, వనరులను, వేద ప్రజనీకపు జీవనాధారాలను ధ్వంసం చేయుని అభివృద్ధి (Sustainable Development) ప్రాజెక్టులనూ, పరిశ్రమలనూ ప్రోత్సహించవచ్చును. కానీ ఆ పని చేయడం ఈ ప్రభుత్వాలను నడుపుతున్న ఏ పార్టీకి ఇష్టం ఉండదు. అవి చేపడితే కానుల పంట వీరి బొక్కసాల్సో పడదు.

ఈ రాష్ట్ర రాజధాని అమరావతి నిర్మాణం గురించి జరుగుతున్న ఆర్థాటం, దుబారా భర్యులు మనకందరకూ తెలిసిందే. ఈ డిజిటల్ కాలంలో రాజధాని సగరాన్ని ఒకే చోట పెట్టుకుండా వేరువేరు చోట్ల వేర్చేరు కార్యాలయాలు పెడితే అన్ని ప్రాంతాలూ సమగ్రంగా అభివృద్ధి చెందుతాయని నిపుణులు చెప్పినా తీడిచీ దాన్ని పెడవెని పెట్టే అమరావతి ప్రాంతాన్ని రాజధానిగా ఏకపక్షంగా ఎంపిక చేసింది. బెల్లం చుట్టూ ఈగలు చేరినట్లు ఇప్పుడు అమరావతి నిర్మాణానిధుల వెనుక ఎన్ని కార్బోరేట్ శక్తులు చేరుతున్నది గమనిస్తునే ఉన్నాము. మనం రాజధానిని ప్రజావసరాల కోసం నిర్మిస్తున్నామా లేక ఎనిమిదో ప్రపంచ అధ్యాతం కోసం నిర్మిస్తున్నామా అన్న వివేకం లేకుండా పాలకులు ప్రవర్తిస్తుంటే మనం మిన్నకుండి పోదామా? ఈ దుబారా కోసం వారు 'ప్రత్యేక తరగతి' అదుగుతుంటే మనం దానికి వంత పాడదామా?

మరి ఏమి అదుగుదాం?

'ప్రత్యేక తరగతి' గురించి కాకుండా విభజన చట్టంలో పేర్కొన్న ఇతర ప్రజాసుకూలమైన అంశాలను అమలు పరచాలని కోరడం సబబుగా ఉంటుందని మానవ హక్కుల వేదిక అభిప్రాయపడుతోంది. ప్రజలు ఈ కింది డిమాండ్ సాధన కోసం ఉద్యమించాలని కోరుతోంది.

- 1. వెనుకబడిన ప్రాంతాల ప్యాకేజీ:** వెనుకబడిన ఉత్తరాంధ్ర, రాయలసీమ ప్రాంతాలలోని ఏడు జిల్లాలకు విభజన చట్టంలో ప్రత్యేక ప్యాకేజీ ప్రకటించారు. దీని కింద రూ. 1050 కోట్లు ఇచ్చినట్లుగా కేంద్రం చెబుతోంది. రాష్ట్రం కూడా అంగీకరిస్తోంది. ప్రజలకు అర్థంకాని విషయం విమిటంబే ఈ నిధులు ఎక్కడ, ఏ పథకాలకు భర్యాపెట్టారన్నది. కరువు సుంచి విముక్తి చేసే శాశ్వత ప్రాజెక్టుల కోసం వీటిని భర్యా పెట్టాలని మనం ఉద్యమించాలి. మరీ ముఖ్యంగా రాయలసీమకు దక్కువులసిన న్యాయమైన నీటివాటా గురించి, వలస పోవాల్సిన

దుస్థితి నుంచి ఉత్తరాంధ్రను బయటపడేయడం గురించీ, ఆదివాసీ ప్రాంతాల్లో మెరుగైన విద్యా వైద్య సాకర్యాల గురించీ ఉద్యమించాలి. ఆ మాటకొన్నే అత్యధిక జనాభాకు అరోగ్యం ఇష్టుడు అది పెద్ద ఖర్చుగా మారింది. అందువల్ల వైద్య సదుపాయాలు అందరికీ చేరువలో, అందబాటులో ఉండేలా తక్షణ చర్యలు తీసుకోవాల్సిన అవసరం ఉంది.

- 2. రైల్వేజోన్:** దాదాపు అన్ని రాష్ట్రాలకు రైల్వేజోన్లు వున్నాయి. పైగా చట్టంలోనూ ఇస్తామని పేర్కొన్నారు కాబట్టి ఇది న్యాయమైన డిమాండే. దీని కోసం పట్టుబట్టాలి.
 - 3. కడప స్టీల్ ఫాక్టరీ:** దీని సాధ్యాసాధ్యాల గురించి స్టీల్ అధారిటీ ఆఫ్ ఇండియా పరిశీలిస్తుందని చట్టంలో పేర్కొన్నారు కానీ అది ఎంతవరకు జరిగిందో మనకు తెలియదు. ఒకవేళ కొన్ని ఇబ్బందులు ఉన్నప్పటికీ వెనుకబడిన ప్రాంతంలో ప్రజలకు ఉద్యోగావకాశాలు కల్పించే ఫ్యాక్టరీ కాబట్టి దాని కోసం ఉద్యమించాలి.
 - 4. కేంద్ర విద్యాలయాల స్థాపన:** చట్టంలో హమీ ఇబ్బిన 11 కేంద్ర విద్యాలయాలకుగాను తొమ్మిది విద్యాలయాలను స్థాపించారు కానీ వాటికి పూర్తి స్థాయిలో నిధులు ఇంతవరకు విడుదల చేయలేదు. వీటిని ఇష్టులిక భవనాలలోనే నడుపుతున్నారు. తక్షణం వీటిని పూర్తి చేయాలని పోరాటం చేద్దాం. మిగిలిన రెండు కేంద్ర విద్యాలయాలు వెనుకబడిన ప్రాంతాలైన అనంతపురం, విజయనగరం జిల్లాల్లో ప్రారంభించాల్సి ఉంది. కాని అత్యంత వెనకబడిన ప్రాంతాలు కావడం వల్లే కాబోలు ఇష్టుబడి వాటి అతీ గతి లేదు. అలాగే ప్రైవేటు స్కూళ్లు, కాలేజీల సంఖ్య వివరించా పెరుగుతోంది కాని వాటిలో నియామకాలేవీ విద్యా హక్కు చట్టానికి అనుగుణంగా జరగడం లేదు. వీటి కోసం కూడా ఉద్యమించాం.
 - 5. ఉద్యోగాల భర్తి:** ప్రభుత్వ గణంకాల ప్రకారంగానే లక్ష యాబై వేల పోస్టులు భారీగా ఉన్నాయి. 20 వేల ఉపాధ్యాయ పోస్టులు, 12 వేల పోలీసు పోస్టులు, 10 వేల దాక్షర పోస్టులు, 2000 విశ్వవిద్యాలయ ప్రాఫెసర్ల పోస్టులు గత ఐదేళ్లగా భర్తి కాలేదు. కోట్ట కేసుల పేరుతో, రకరకాల మార్పుల పేరుతో భర్తి ప్రక్రియ ముందుకు సాగకపోయినా ఏ రాజకీయ శిబిరమూ వీటి కోసం సమగ్ర ప్రణాళికతో ఉద్యమించడం లేదు. వీటి కోసం మనం ఉద్యమించాలి.
 - 6. కొత్త జిల్లాల ఏర్పాటు:** రాష్ట్రంలో నేడున్న 13 జిల్లాలను కనీసం 30 దాకా పెంచితే పరిపాలనా వికేంద్రికరణ జరగడమే కాక ఉద్యోగ అవకాశాలు కూడా పెరుగుతాయి. దక్కిణ భారతదేశంలో ఆంధ్రప్రదేశ్ రెండవ పెద్ద రాష్ట్రం. కర్ణాటకలో 30 జిల్లాలు, తమిళనాడులో 32 జిల్లాలు, తెలంగాణలో 31 జిల్లాలు ఉండగా మన రాష్ట్రంలో మాత్రం పదమూడే ఉన్నాయి. అతి చిన్నదైన కేరళలో కూడా 14 జిల్లాలు వున్నాయి. ఈ అంశాన్ని ఎజెండాగా చేసుకుని ఉద్యమిస్తే ప్రజలకు పాలన దగ్గర కావడమే కాకుండా ఉద్యోగాలు కూడా పెరుగుతాయి.
- చివరిగా మరోసారి మా అభిప్రాయం చెపుతున్నాం. ‘ప్రత్యేక తరగతి’ గుర్తింపు కోసం రాజకీయ పార్టీలు ఇష్టుడు చేస్తున్న అందోళనలన్నీ అధికారం కోసం వారు చేస్తున్న రాజకీయ క్రీడలని మానవ హక్కుల వేదిక భావిస్తోంది. ఈ ఉచ్చులో పదవద్దని ప్రజలను అభ్యర్థిస్తోంది. రాష్ట్రంలోని వెనకబడిన ప్రాంతాల అభివృద్ధి కోసం, ప్రజలకు మేలు కలిగే సమ అభివృద్ధి కోసం పని చేసేలా ప్రభుత్వంపైన ఒత్తిడి పెడదామని కోరుతోంది.

1.5.2018

మానవహక్కుల వేదిక

Human Rights Forum (HRF)

ప్రమరణ : యు.జి. శ్రీనివాసులు, 9985558251; కె. సుధ, 9492535618

ముద్రణ : అనుపమ ప్రింటర్స్, శాంతినగర్, హైదరాబాద్ - 28. ఫోన్ : 040-23391364